

Sayad MEHTİZADE

Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Kadim Dünya ve Ortaçağ Tarihi Bölümü
Bakü/Azerbaycan

eposta: sayadmehdizada@bsu.edu.az

<https://orcid.org/0000-0003-1798-693X> - <https://ror.org/054gw3b40>

Atıf/Citation: Mehtizade, Sayad. İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Mektuplarında Safevi-Osmanlı İlişkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (35), 931-949.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1225998>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	28.12.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	05.03.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.06.2023

İTALYAN GEZGİN PIETRO DELLA VALLE'NİN MEKTUPLARINDA SAFEVİ-OSMANLI İLİŞKİLERİ

Öz

15. yüzyılın ortalarında Avrupa'da büyük bir panik yaşanmıştı. Bu panik Fatih Sultan Mehmed'in 1453'te Konstantiniyye'yi fethetmesi sonucunda kısa sürede Batı'ya doğru hızla ilerlemesi ile ilgiliydi. Avrupa devletleri, acilen Türk karşıtı bir blok oluşturulmasına başlamışlardı. Azerbaycan'ı bu bloğa çekmek için kapsamlı bir politika izleniyordu. Amaç Azerbaycan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa sokmak, iki güçlü Türk devleti'ni birbiriyle savaştırmak, ikisini de zayıflatmak ve yok etmektir. Bu nedenle birbiri ardına Avrupa diplomatları Türkiye'ye ve Azerbaycan'a gönderiliyordu. Yazımızda kaleme aldığımız gezgin Pietro della Valle, devlet tarafından gönderilen elçi değildi ama onun da amacının diplomatların amaçlarından hiçbir farkı yoktu. Gezgin, Kızılbaş ordusuna katılarak Türklere karşı savaşmak istiyordu. 1614-1615'te Türkiye'de, 1617-1621'de ise Safevi Devleti'nin İsfahan şehrinde yaşamış Pietro della Valle, Safevi-Osmanlı savaşlarının şahidi olmuş, gördüklerini kendi kanaatine tahlil etmiş ve gördüğü her şeyi dostu Mario Schipano'ya yazmıştır. Pietro della Valle, arkadaşı Mario Schipano'ya yazdığı bir mektupta önce Türkiye'de, daha sonra Azerbaycan'da yaşama nedenini şöyle açıklıyordu: "Hep Türklere zarar verme arzusuyla Türkiye'yi geçtikten sonra... İrana (Azerbaycana) gelirken... o milletin (Türklerin) zararına, bu kralın hizmetinde (Şah I. Abbas'ın) Hristiyanlığın yararına ne yapabilirim diye çeşitli şeyler üzerinde düşünüyordum". Bu ifadeler aslında gezginin niyetini tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır ve onun mektuplarının dikkatli bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Bu yazımızda gezginin mektuplarına dayanarak Safevi-Osmanlı ilişkilerini takip edecek ve gerektiği zaman yazdığı bilgileri tenkit ve tahlil edeceğiz. Tarihi geçmişe bakmaktaki amacımız gelecekte bu tür tuzaklara düşmemek, her zaman savaştan değil barıştan yana olmak, birlik olup el ele vererek ülkelerimizin vatandaşlarının barış ve huzur içinde yaşamasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Gezgin, Pietro della Valle, Safevi, Osmanlı, Avrupa

SAFAVID-OTTOMAN RELATIONS IN THE LETTERS OF ITALIAN TRAVELER PIETRO DELLA VALLE

Abstract

In the middle of the 15th century, there was a great panic in Europe. This panic was related to Mehmed the Conqueror's rapid advance towards the West in a short time as a result of his conquest of Constantinople in 1453. The European states immediately began to take major actions against the Turkish threat and to form an anti-Turkish bloc. A comprehensive policy was followed to attract Azerbaijan to this bloc. The aim was to bring Azerbaijan into the war against the Ottoman Empire, to make the two powerful Turkish states fight each other, to weaken and destroy both of them. For this reason, the European diplomats were sent to Turkey and Azerbaijan one after the other. The traveler Pietro della Valle, whom we wrote about in our article, was not an ambassador sent by the state, but his aim was no different from the aims of diplomats. The traveler wanted to fight against the Turks by joining the Qizilbash army. Pietro della Valle, who lived in Turkey in 1614-1615 and in Isfahan city of the Safavid state during 1617-1621, witnessed the Safavid-Ottoman wars, analyzed what he saw in his own opinion and wrote to his friend Mario Schipano. The traveler expressed his desire as follows: "I will soon serve him (Shah Abbas) with the sword in my hand against the Turks." And he was explaining: "After crossing Turkey with the desire to harm the Turks... on the way to Iran ... to the detriment of that nation (Turks), in the service of this king. I was thinking about various things, what could I do for the benefit of Christianity". These statements actually reveal obviously the traveler's intentions and require careful examination of his letters. In this article, we will follow the Safavid-Ottoman relations based on the traveler's letters and criticize and analyze the information he wrote. Our aim in looking at the historical past is not to fall into such traps in the future, to be always on the side of peace rather than war, to unite and to ensure that the citizens of our countries live in peace and tranquility.

Keywords: Traveler, Pietro della Valle, Safavid, Ottoman, Europe

Giriş

Fatih Sultan Mehmed'in 1453'te Konstantiniyye'yi, 1461'de ise Trabzon'u fethetmesi sonucunda Türkiye kısa sürede Balkan Yarımadası, Ege ve Akdeniz bölgeleri havzalarında Batı'ya doğru hızla ilerledi. Türklerin Batı'ya doğru ilerlemesi ve Fatih Sultan Mehmed'in ticaret vergilerini artırması Batı Avrupa ülkelerini büyük alarma geçirmekle birlikte, uluslararası geçiş ticaretine de büyük zarar verdi. Osmanlı İmparatorluğu topraklarının Batı'ya doğru sürekli genişlemesi çoğunlukla Venedik'in dış ticaret çıkarlarıyla çatışıyordu. Ancak Milano'daki Otuz Yıl Savaşları (1425-1454) sonrasında zayıf düşen Venedik, çok güçlü Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tek başına savaşamıyordu. Sultan II. Mehmed'in ağır gümrük politikası, başta İtalyan devletleri olmak üzere Avrupa ülkelerini uluslararası ticaretten uzak tutmayı amaçlıyordu. II Mehmed'in 1462'de çıkardığı gümrük kararnamesinde, Gelibolu'dan başlayarak gemi ile gelen Firenklerin (Hristiyanların) getirdikleri malların değerinin %4'ü oranında gümrüğün alınması gerektiği belirtilmiştir (Anhegger ve İnalçık 1956: 79). 1476'da bu rakam %5'e kadar yükseltildi.

İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Mektuplarında Safevi-Osmanlı İlişkileri Makale Adı

Tarihin bu aşamasında önde gelen Avrupa devletlerinde Türk tehdidine karşı büyük çalışmalar yapılmaya başlandı. Batı'da Türk karşıtı bir blok oluşturma çalışmalarında bir canlanma farkedildi. Azerbaycan'ı bu bloğa çekmek için 15. yüzyıldan itibaren kapsamlı bir politika izlenmiş, Azerbaycan'a birbirinin ardınca diplomatlar gönderilmiştir. Asıl amaç Azerbaycan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa sokmak, iki güçlü Türk devleti'ni birbiriyle savaştırmak, ikisini de zayıflatmak ve yok etmektir. İkinci hedef ise Azerbaycan pazarlarında ticari ayrıcalıklar elde etmektir. Çünkü Konstantiniyye'nin Türkler tarafından fethedilmesinden sonra elverişli bir jeopolitik konuma, doğal kaynaklara, zengin zanaatkarlığa ve geniş bir tüketici pazarına sahip olan Azerbaycan, Batı Avrupa ticaret sermayesinin ilgi alanına dahil olmuştu. Volga-Hazar su ticareti yolunun ana noktası olması, eski İpek Yolunun üzerinde bulunması, İran Körfezi kıyılarına ve limanlarına sahip olması Azerbaycan devletlerinin (Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin) Batı Avrupa devletleriyle ilişkilerinin genişlemesinde önemli bir etken oldu. Dolayısıyla, Azerbaycan'ın Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinde siyasi koşulların yanı sıra ekonomik faktörlerin de belirli bir rol oynadığı açıktır.

Bu yazımızda İtalyan gezgin Pietro della Valle'nin mektuplarında Safevi-Osmanlı ilişkilerini takip edecek ve yazdığı bilgileri tenkit ve tahlil edeceğiz. Unutmamalıyız ki Avrupa seyyahları, diplomatları ve misyonerleri gördüklerini anlatırken Osmanlı ve Azerbaycanlıların hem Türk hem de Müslüman olduklarını unutmuyor, onları kendilerine düşman olarak görüyor, çoğu zaman subjektif ve taraflı bir tavır sergiliyor, olayların olumlu yönlerini ifade etmekten kaçınıyorlardı. Bu sebepten o döneme ait Batı belgelerinde, mektuplarında ve seyahatnamelerinde bulunan bilgiler ve veriler diğer kaynaklardan elde edilen bilgilerle karşılaştırıldıktan, tahlili yapıldıktan ve incelendikten sonra kabul edilebilir.

Pietro della Valle'nin seyahatleri ve yazdığı eserler

Yazımızda adı geçen gezgin Pietro della Valle (1586-1652), Roma şehrinden bir asilzadeydi ve şiir alanında da tanınıyordu. Bu şahıs Doğuya yaptığı büyük yolculukta İstanbul, İskenderiye, Kahire, Kudüs, Şam, Halep, Bağdat şehirlerini ziyaret etmiş ve ardından Safevi Devleti'ne gelmiştir. Burada Şah I. Abbas tarafından iyi karşılanmış ve hatta bazı askeri seferlerinde şaha eşlik etmişti (Polievktov 1935: 188). Della Valle, 1614-1615'te Türkiye'de, 1617-1621'de Safevi Devleti'nin İsfahan şehrinde yaşamış, bu yıllarda Türkçeyi, Farsçayı, Arapçayı ve İbraniceyi öğrenmişti. Bu dillerin yanı sıra gezgin İspanyolcayı, Fransızcayı, Latinceyi, Yunancayı da iyi biliyordu. Pietro della Valle'nin avantajı Türkçeyi bilmesiydi. Siyasi ve ticari konular İtalyan gezgini daha çok ilgilendiriyordu. O, ziyaret ettiği ülkeler hakkında Napolili arkadaşı Mario Schipano'ya seyahatlerini ayrıntılı şekilde anlatan birçok mektup yazdı ve mektupların orijinal metinlerini ileride yayınlamak üzere korumasını istedi. Bu yazılardan oluşan mektuplar, 17. yüzyıl edebiyatının en popüler eserlerinden biridir. Vatanına gitmeden birkaç yıl önce, 1621'de İslam'a karşı Farsça "Hristiyanlıkla İlgili Bazı

Meseleler Üzerine Risaleler"ini yazdı. Bu risale Şii ilahiyatçı Seyyid Ahmed Alavi Amili tarafından eleştirilmiş olması nedeniyle özellikle önemlidir. Roma'ya dönüşünden birkaç yıl sonra Risalelerini Farsça orijinaliyle birlikte yayınlamak isteyen Pietro della Valle, onları Latinceye çevirdi. Belki de bazı sansür sorunları nedeniyle della Valle bu niyetini hiçbir zaman gerçekleştiremedi. Ayrıca "Türk Dilinin Grameri" isimli eserini de yazmıştır. Eser 2020 yılında Azerbaycan dilinde kapsamlı yorumlarla yayınlanmıştır (Abbasov ve Bayramova 2020: 1096).

Pietro della Valle, arkadaşı Mario Schipano'ya yazdığı bir mektupta önce Türkiye'de, daha sonra Azerbaycan'da yaşama nedenini şöyle açıklıyordu: "Hep Türklere zarar verme arzusuyla Türkiye'yi geçtikten sonra... İrana (Azerbaycana) gelirken... o milletin (Türklerin) zararına, bu kralın hizmetinde (Şah I. Abbas'ın) Hristiyanlığın yararına ne yapabilirim diye çeşitli şeyler üzerinde düşünüyordum" (Della Valle 1843, volume 1: 612). Pietro della Valle, mektuplarından birinde şöyle yazıyordu: "Ben politik şeyler için, büyük şeyler için doğdum ve ruhumun bazı önemsiz şeylere boyun eğmesi imkansızdır." (Della Valle 1843, volume 1: 518). Bu ifadeler aslında gezginin niyetini tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır ve onun mektuplarının dikkatli bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir.

Pietro della Valle'nin Türkiye seyahati ve gezginin mektuplarında Safevi-Osmanlı ilişkileri

Osmanlı topraklarına ayak basan Pietro della Valle, seyahatnamesinde Truva şehrinin (şimdiki Çanakkale) harabelerini ve taşlarını büyük bir coşku ve heyecanla anlatıyor. "Bir zamanlar var olan muhteşem yollar ve muhteşem sarayların yerinde, şimdi ıssız tarlaların" olması gerçeğinden rahatsız oluyor. Gezgin, duygularını şu şekilde ifade ediyor:

"Doğal hukuka göre zamanla şehirlerin ve krallıkların öldüğünü çok iyi biliyorum ama bu kadar ünlü bir sarayın ot ve bitkilerle kaplanması bana kabul edilemez görüldüğü için nefret etmekten kendimi alamadım." (Della Valle 1843, volume 1: 10-13).

Bu satırları okuduğumuzda gezginin efsanevi şehrin mahvolmasından ziyade, onun şimdi Türklerin elinde olmasına kızdığının sonucuna da varabiliyoruz. Gerçeği kabul etmek zorunda kalan gezgin, buradan Gelibolu'ya doğru yola çıkmış ve bu şehrin "geniş ve nüfuslu bir yer" olduğunu kaydetmişti (Della Valle 1843, volume 1: 16). Pietro della Valle, 25 Ekim 1614'de Gelibolu'dan başka bir tekneyle İstanbul'a, kendi sözleriyle dersek, Konstantiniyye'ye ulaşmıştır.

İstanbul'da kaldığı sürede della Valle, ülkede önemli bir siyasi olayın gerçekleştiğine tanık olmuştu. Sultan I. Ahmed'in Cuma selamlığına çıkacağını duyan gezgin, sultanı görmek için camiye gitmeyi planlıyordu. Ancak sonraki satırlarında sultanın fikrini değiştirdiğini ve cuma selamlığına çıkmadığını belirtiyor. Bunun nedeni ise I. Ahmed'in Sadrazam Nasuh Paşa'yı yakalayıp idam etmesiydi.

İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Mektuplarında Safevi-Osmanlı İlişkileri Makale Adı

Gezginin şahit olduğu bu önemli olay, 17 Ekim 1614'de başkentte gerçekten büyük bir gerilim, hatta sıkıyönetim yaratmıştı. O gün Cuma selamlığına gitmeyen Sultan I. Ahmet, saray çevresinde güvenlik önlemi almıştı (Sakaoğlu 2015: 197). Pietro della Valle'nin tasvirleri de Sultan I. Ahmed'in Nasuh Paşa'yı yakalamak için çok dikkatli plan yaptığını gösteriyor. Nasuh Paşa'nın idamından sonra Ekselanslarının "onu tehlikelerden kurtardığı için Allah'a şükretmesi ve gözyaşları içinde ona iyi bir vezir vermesi için Allah'a dua etmesi" (Della Valle 1843, volume 1: 56) de büyük tehlikenin geçtiğinin bir göstergesidir.

Pietro della Valle, bu olayı ayrıntılı şekilde anlatmıştır ancak yazımızın konusuna girmedığı için sadece infazın nedenlerine değineceğiz. Gezgin şunları yazıyordu:

"Herkes şu ya da bu şekilde Nasuh'un idamının nedenini tartışıyor. Kendisine karşı birçok suçlama yöneltili ve bunların hepsi kınanacak nitelikteydi: örneğin; yasadışı yollardan ticaret yaptığı ve bazı adamları Türkiye'nin aleyhine keten satması için gönderdiği ve bunun sonucunda ölümlerine neden olduğu; sahte sikkeler bastığı; bunların yanı sıra, öldürülmesine neden olan günahı isyan hazırlığıydı (birçoklarına göre suçlu değildi); Pers (Azerbaycan) istihbarat subayıydı. Ancak destekçileri bunun Vatana ihanetten kaynaklanmadığını söylüyorlar. Firenklerin İran'a gitmesini yasaklayan yasalara ve genel olarak İran'la ilgili herhangi bir yasaya karşıydı" (Della Valle 1843, volume 1: 56).

Gezginin kendisinin de söylediği gibi söz konusu suçlamalar kınanmaya değerdi. Bu suçlamalar arasında Nasuh Paşa'nın Safevi Devleti'ne casusluk yaptığı iddiası üzerinde durulacaktır. Bunun ne kadar doğru olduğunu bilmiyoruz. Çünkü elimizde bu suçlamayı doğrulayacak veya reddedecek hiçbir belge yok. Söylemek gerekiyor ki Pietro della Valle Şeyhülislam Hocaade Mehmed Efendi'nin elinde Nasuh Paşa'nın Safevilerle yazışmalarını teyit eden mektupların olduğunu belirtmektedir. Ama bu mektuplar gerçekten mi Nasuh Paşa tarafından yazılmıştı? Bu eylem yanlış davranışıyla Osmanlı Şeyhi Hocaade Mehmed Efendi'nin düşmanlığını kazanan Nasuh Paşa'ya yönelik kasıtlı olarak da yapılabilirdi. Gezginin notlarını dikkatinize sunuyoruz:

"Onların dini liderleri Müftü Mehmet ve Sultanın en sevdiği kız kardeşi olan eşi, Ekselanslarına Nasuh'un... çok iyi bir subayın ölümüne neden olduğunu söylemişler. Onun ölümünden sonra Türkler Perslere yenilmişler. Nasuh da Perslerle ittifak halindeydi. Ayrıca bu bilgiyi yansıtan birkaç mektup da göstermişler. Mehmet, tesadüfen yolda mektupları taşıyan kişilerle karşılaşmış, onları yakalayıp öldürmüş ve mektupları ele geçirmiştir. İnsanlar bunun bir istihbarat olmadığına, Nasuh'un bir isyana hazırlanıyor olduğuna ve saraydan ayrılmak istediğine inanıyorlar. Nasuh Paşa, bu yüzden silahlanarak Asya'da güçlü bir bölgeye yerleşmek istiyordu. Ama ben ikisine de inanıyorum. Çünkü kendisinin bir isyan düşüncesi olduğu doğruysa, Perslere istihbaratının olduğu da doğru olabilir. Ayrıca İran'la ilgili küçük meselelere, örneğin, bizim adamların İran'a gitmesine engel olmuyordu çünkü önemsiz şeyler onun niyetini gizlemek için bir araç olabilirdi." (Della Valle 1843, volume 1: 56-57)

Gezgin'in mektubunda “çok iyi bir subay” olarak bahsettiği kişi, 1607'de Sadrazam tayin edilen Murad Paşa'dır. O, kızılbaşları yok etme emrini aldıktan sonra İstanbul'dan ayrılmıştı. Zira Şah I. Abbas, 1606'da Gence'yi ele geçirerek Osmanlı askeri birliğini bozguna uğratmıştı. Gence'den sonra Şah I. Abbas, Derbend ve Şirvan'ı, ardından ise Şamahı'yı ele geçirmişti. 9 Ocak 1607'de şahın ordu birlikleriyle Şamahı'ya geldiği haberi Bakü ve Derbent'te Osmanlılara karşı ayaklanmaya neden olmuştu. Bu ayaklanmalar sonucunda 27 Haziran 1607'de Osmanlı askeri birliği Şah Abbas'ın teslim olma talebini kabul etmişti. Şah, bunun ardından Kars'ı alarak 1590 tarihindeki antlaşmayla Osmanlı'ya bıraktığı toprakları geri almıştır. Murad Paşa'ysa 1610'da Azerbaycan üzerine yürümüşü. Şah Abbas'ın Tebriz'de beklediğini haber alan Murad Paşa Erzurum'dan Çaldıran, Hoy yoluyla Tebriz'e ilerledi. İki ordu Tebriz'in kuzeyinde Acıçay mevkiinde karşı karşıya geldiyse de herhangi bir çatışma olmadı. Murad Paşa kış mevsiminin yaklaşması, mühimmat ve erzak sıkıntısı yüzünden Ahlat, Van, Bitlis yoluyla Diyarbakır'a gelerek kışı burada geçirmiş, aynı zamanda şah ile mektuplaşmaya devam etmiştir.

Nasuh Paşa'nın Murad Paşa'yı zehirleyerek öldürdüğüne dair kesin bir bilgi bulunmasa da onların aralarındaki husumet kimseden gizli değildi. “Onun ölümünden sonra Türklerin Perslere yenildikleri” görüşüne gelince ise bunun doğru olmadığı görülüyor. Çünkü Murad Paşa 1610'da Azerbaycan'a yürüdüğünde, Osmanlı askeri birliği artık yenilmiş ve Murad Paşa, Şah I. Abbas'la barış görüşmelerine başlamıştı. Murad Paşa bu tartışmaların temellerini atmışsa da onları bitirememiş, 5 Ağustos 1611'de zehirlenerek öldürülmüş ve yerine Nasuh Paşa atanmıştı. 20 Kasım 1612'de Safevilerle Nasuh Paşa Antlaşması veya İstanbul Barış Antlaşması adı verilen bir antlaşma imzalanmıştı. 17. yüzyılın başlarında dört yıl süren Safevi-Osmanlı savaşı Safevilerin zaferiyle sonuçlanmış ve Azerbaycan topraklarının tamamı, kısmen de Dağıstan Şah Abbas'ın egemenliğine girmiştir. Nasuh Paşa, antlaşmadan sonra Safevilerin elçilik heyeti ve Şah I. Abbas'ın haraç olarak her yıl ödemeyi kabul ettiği 200 yük ipek ile İstanbul'a dönmüştür (Sakaoğlu 2015: 195-196; Küpeli 2009: 45). Haraç konusunu biraz aşağıda açıklayacağız.

Nasuh Paşa'nın ölümünden sonra kendisinin tüm mal varlığına el konuldu. İdamının açıklanmayan nedenleri zenginlik hırsı, rüşvet alması ve gaddarlığıydı (Sakaoğlu 2015: 197). Nasuh Paşa'nın suçlu olup olmadığı konusunda ise sadece Osmanlı tarihçisi İbrâhim Peçevi, Paşa'nın günahsız yere katledildiği tezini savunmaktadır. Onun dışında dönemin tüm kronikleri Nasuh Paşa'nın son derece zalim, gaddar, kinli ve servet düşkününü olduğunu not düşmektedirler. Pietro della Valle de onu “kilolu, yüzü çirkin olmasa da kin dolu, kurnaz, kötü niyetli ve öfkeli bir adam” olarak tanımlıyor (Della Valle 1843, volume 1: 57).

Pietro della Valle, Cuma günlerinden birinde Ayasofya'ya gelen sultanı görmeyi başarıyor ve burada Türkçe öğrenmeye karar veriyor. Türkçenin Arapça ve Farsça dillerine denk olduğunu kaydeden gezgin, bu dilin sade ve güzel olduğunu, öğrenilmesinin de kolay olduğunu söylüyor (Della Valle 1843, volume 1: 131).

İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Mektuplarında Safevi-Osmanlı İlişkileri Makale Adı

Gezgin, 13 Haziran 1615'de arkadaşına yazdığı bir mektupta Safevi-Osmanlı İmparatorluğu arasındaki gergin ilişkiler hakkında bilgi veriyor. Della Valle, Sultan I. Ahmed'in Safevilerle yeni bir savaşa hazırlandığını yazıyordu: "Büyük Hükümdar, saray erlerinin tavsiyelerinin aksine... İran kralına karşı ordu göndermeye karar verdi... Sadrazam ve damadı olan Mehmed Paşa'yı ordunun başına geçirdi." (Della Valle 1843, volume 1: 111).

Sultan I. Ahmed'in Safevilerle savaşmaya karar vermesinin nedeni, Şah I. Abbas'ın Nasuh Antlaşması'na göre Osmanlılara vermesi gereken iki yıllık 200 yük ipeği göndermemesi, Safevi Devleti ile konuşmaya gelen Osmanlı Büyükelçisi İncil Mustafa Çavuş'un yaklaşık iki yıl ülkesine dönmesine izin vermemesi ve bazı toprak iddiaları olmuştur (Ağar 2017: 4). Şah I. Abbas, barışın bozulmasını önlemek için elçisini Sultan I. Ahmed'in yanına hediyelerle göndermesine rağmen Osmanlı sultanı savaşı başlatmaya karar vermişti. Şah I. Abbas, Kasım Han'ı Osmanlı sarayına 200 yük ipekle gönderse de sultan yine kararını değiştirmemiş hatta Safevi elçisini Yedikule'ye hapsedmişti (Süleymanov 2018: 92; ayrıntılı olarak bkz. Necefli 2020: 123).

Safevi ile Osmanlı Devleti arasındaki bu savaşın başlama sebepleri konusunda Türkiye ve Azerbaycan tarihçileri farklı görüşler ortaya koymaktadır. Nitekim, Türk tarihçileri, Şah Abbas'ın Kasım Han'la sadece bir yıllık haraç gönderdiğini ve iki yılda Osmanlı Devleti'ne vermesi gereken 200 yük ipeği göndermediğini yazıyorlar (Küpeli 2009: 38; Kılıç 2003: 132). Azerbaycan tarihçiliğinde bu konu farklı bir şekilde işlenmiştir. Azerbaycanlı tarihçiler, dönemin Safevi kaynaklarında bulunan İstanbul barışının maddelerinde haraç hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığını belirtmektedirler. Osmanlı tarihçisi Firudin Bey'in eserinde de 1612 yılı İstanbul barışının şartları arasında Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne 200 yük ipek haraç ödemesi konusunun olmadığı görülüyor (Necefli 2020: 121; Feridun bey 1858: 257-261).

Savaşın başlama sebebi bugün tam olarak belli olmasa da Sultan I. Ahmed'in Safevilere karşı asker gönderdiği kesindir. Mehmed Paşa önderliğindeki Türk birlikleri İrevan'ı kuşatmış ancak İrevan kuşatması Osmanlılar için zor olmuştur. Gezginin sonraki notlarında Mehmed Paşa'nın Sultanın huzuruna gelerek Safevilerle barış için konuşma yaptığı ve savaşı ertelemek istediği yazılmıştır. Sultan, bu başarısız yolculuğun suçlusu olarak Mehmed Paşa'yı görmüş ve 17 Kasım 1616'da onu görevinden almıştı.

Pietro della Valle, İstanbul'dayken burada veba salgını yayılmıştı. Bu durum gezginin İstanbul'dan ayrılarak uzun yolculuğa çıkmasına neden oluyor. Della Valle Kahire'ye, Halep'e, Bağdat'a, İsfahan'a, ardından Mazandaran'a ve Gilan'a gitmiştir. Gezginin notlarında bu dönemde yaşanan olaylara detaylı bir şekilde göz atalım.

Pietro della Valle'nin Azerbaycan'a seyahati ve Safevi-Osmanlı ilişkileri

İsfahan'a gelen gezgin, Azerbaycanlıların Türkçe konuştuğunu görmüş ve mektubunda şöyle yazmıştır:

“İran'da kullanılan bu dil Persçe değildir, bu dil özellikle sarayda, orduda ve kültürlü insanlar arasında sevilir ve konuşuluyor... Bu nedenle nüfusun çoğunluğu hatta kadınlar bile iki dil biliyorlar. Çünkü şu anda ülkenin aristokrasisi olan kızılbaşlar, bu toprakların yerlisi olmalarına rağmen Türk kökenlidirler. Bu nedenle dillerini koruyorlar.” (Della Valle 1843, volume 1: 431-432, 506).

Gezgin, “Bu toprakların yerlisi olmalarına rağmen Türk kökenlidirler” diye yazarken muhtemelen Azerbaycanlıların fars olduğu kanaatindeymiş. Oysa ki Azerbaycan topraklarının 11. yüzyılda Selçuklu akınlarına maruz kaldığı bilinmektedir. Selçuklular Oğuz-Türk kökenli olmalarına rağmen yazı dilleri Farsça ve Arapçaydı. Bu nedenle Azerbaycan'da şairler ve aydınlar Farsça ve Arapça dillerini yaygın olarak kullanmışlardır. Safeviler iktidara geldikten sonra ise Türkçe Farsçanın yerini almış, saray, ordu, eğitim ve şiir dilinin temelini oluşturmuştur. 1684'de İsveç büyükelçiliği dahilinde Azerbaycan'a gelen Engelbert Kaempfer de burada Türkçenin yaygın olmasını yazıyordu:

“İran sarayında yaygın olan dil Safevî hanedanının kendi öz dilidir... Türk dili, saraydan yüksek rütbeli ve saygın şahısların evlerine kadar nüfuz etmiş, durum öyle bir hâle gelmiş ki şahın saygısını kazanmak isteyen her kes bu dilde konuşuyor. Bugün, başı bedeni için kıymetli olan herkes bu dili bilmezse onun için ayıp sayılır” (Hüseynli 2014: 275).

Belirtmelidir ki sadece Pietro della Valle ve Engelbert Kaempfer değil Azerbaycan'a seyahat eden birçok seyyah Safeviler Devletinde Türkçenin resmi dil olduğunu yazıyorlardı. Örneğin: Fransız seyyah Jean Chardin, “Azerbaycan Türkçesi hakimiyet ve saray dilidir” diye not düşmekteydi (Hasanaliyev 2005: 227). Bu seyyahlara Jean-Baptiste Tavernier'i, Adam Olearius'u da ilave edebiliriz. Jean-Baptiste Tavernier Azerbaycan Türkçesini siyaset dili (Tavernye 1957: 598), Adam Olearius ise “sevimli dil” olarak isimlendirmiştir (Oleariy 1870: 813).

Şah Abbas'a, Pietro della Valle'nin İsfahan'da olduğu haber verilmiş ve şah onunla ilgilenmiştir. Gezgin, “O benimle ilgili... sorular sormuş ve sabırsızlıkla beni beklediğini söylemişti” satırlarının ardından asıl amacını açıklıyor:

“Onun yiğit amellerini düşünerek memleketimden ayrıldım. Buna üstadım Francesco Crescencio şahitlik edebilir... Böylelikle, beni bunca işi yapmaya, onca karayı ve denizi katetmeye mecbur eden bu arzu, şairin dediği gibi beni bu krala çeken gizli bir sempatiden doğmuştu... Ben yakında elimde kılıç Türklere karşı ona hizmet edeceğim.” (Della Valle 1843, volume 1: 512)

Pietro della Valle'nin el yazmasında, Şah I. Abbas'ı öven, ona sağlıklı, uzun ömür dileyen ifadeler rastlıyoruz (Özkan 2006: 6). Demek ki bu yolculukların amacı, gezgini Şah I. Abbas'a çeken “gizli sempati duygusu” Osmanlı ve Safevi Devleti arasındaki savaş

İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Mektuplarında Safevi-Osmanlı İlişkileri Makale Adı

kıvılcımının sönmeye izin vermemektir. Ne yazık ki Avrupalı seyyahların ve diplomatların çoğu zaman niyetlerinde başarılı olduklarını söylemek zorundayız. Pietro della Valle gibi iki güçlü Türk devleti'ne zarar vermek isteyen pek çok sayıda gezgin olduğunu biliyoruz. Ama Pietro della Valle'nin bu arzusu tıpkı 1562'de Antony Jenkinson olayında olduğu gibi başarısızlıkla sonuçlanacaktır. İngiliz diplomat Antony Jenkinson da aynı amaçla Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'ın yanına gelmiş ve ziyareti başarısızlıkla sonuçlanmış, niyetine ulaşmadan vatanına geri dönmüştür. Şah Tahmasb, "Bizim kafirlerle dostluğa ihtiyacımız yok" diyerek İngiliz büyükelçisini saraydan kovmuştu (Uilloubi 2018: 209).

Pietro della Valle, 18 Aralık 1617'de yazdığı mektubunda Türklere karşı savaşma arzusunu bu şekilde dile getiriyordu:

"Bu yüzden Sinyor Mario'ya bir süre sarayda kalmak niyetiyle bu kralın yanına gideceğimi söylemek istiyorum; ve beni bunu yapmaya iten iki sebep var. Birincisi, daha önce de söylediğim gibi, Türklere karşı bu savaşta ona hizmette bulunmak istiyorum... Neredeyse doğduğum günden beri kendimi bu insanlara karşı savaşta görmek istiyorum: içindeki bu istek onların ülkelerini gezdikten ve Hristiyanlığa nasıl davranıldığını gördükten sonra daha da büyüdü. Avrupa'da olduğum zaman bu haklı görüşümü hiçbir zaman gerçekleştiremedim çünkü benim zamanımda hiçbir Hristiyan prens onlarla karada savaşmamıştı" (Della Valle 1843, volume 1: 512).

Böylece Pietro della Valle, Şah I. Abbas'ın sarayında kalma nedenini açıklıyor ve Türklere karşı savaşma duygusuyla nasıl yanıp tutuştuğundan bahsediyor. Gezgin, bunun sebebinin Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlara yapılan muameleye bağlamaktadır. Ancak söylemeliyiz ki ne Osmanlı Devleti'nde ne de Safevi Devleti'nde hiçbir Hristiyan dini inancından dolayı aşağılanmamış veya kendilerine dini inançları yasaklanmamıştır. O dönemde Avrupa ülkelerinde Müslümanlara karşı acımasız tedbirler alınıyordu. İspanya, 1492 yılında Córdoba Halifeliğinin son şehri olan Granada'yı ele geçirdikten sonra Araplara böyle bir şart ileri sürmüştü: Araplar ya dinlerini değiştirecek ve Hristiyanlığı kabul edeceklerdi ya da İspanya'yı terk edeceklerdi. Bundan sonra birçok Arap İber Yarımadası'nı terk ederek Kuzey Afrika'ya taşındı. Diğer Araplar yani Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalan Moriskolar, İspanya'da zor şartlar altında yaşıyorlardı. Moriskolara hem Kral II. Philip hem de Kral III. Philip zamanında çok zulüm yapılıyordu. Çok sert kararlar verilmiş ve bu kararlara uyulup uyulmadığını kontrol etmek ve ihlallere karşı ceza uygulamak amacıyla engizisyon mahkemeleri kurulmuştu. 1609'da ise ferman vererek Moriskolar'ı ülkeden sürmüştüler. Limanlara yol alan Araplar kovalanarak birçoğu yolda öldürülmüştü. Sadece Valensiya'dan 150.000, toplamda ise 300.000 Arap ülkeden sürülmüştü (Karpov 2000: 172). Osmanlı ve Safevi Devletinde yaşayan hiçbir Hristiyanın durumu, o dönemde Avrupa'da yaşayan Arapların durumuyla kıyaslanamazdı bile.

Gezginin Avrupa'da yaşarken hayalini gerçekleştirememesinin nedeni de dikkat çekicidir. Pietro della Valle, "Benim zamanımda hiçbir Hristiyan prens onlarla karada savaşmamıştı" diyor ve bu ifadelerle Osmanlı Devleti'nin kara kuvvetlerinin gücünü kabul etmek zorunda kalıyor.

Pietro della Valle'nin Şah I. Abbas'ın sarayında kalmasının ikinci nedeni, şahın Asurlular ve Keldanilerle barış görüşmeleri yapma arzusuydu. Bunun Asurlu eşi Sitti Maani ve Hristiyan dini için önemli olduğunu kaydediyordu. Bu bizim yazının konusu ile ilgili olmadığı için üzerinde durmayacağız.

Böylece Pietro della Valle, Şah I. Abbas tarafından kabul edilmiştir. Gezgin, bu görüşme sırasında şahın kendisiyle Türkçe konuştuğunu belirtiyor. Şah ona hangi ülkeden ve ne amaçla geldiği, Kızıl Elma'nın¹ kendi ülkesi olup olmadığı, papa ve kardinaller hakkında çeşitli sorular sordu. Ancak gezgin, şahın onu iyi anlamadığı için tercüman istediğini yazıyor. Bunun nedenini ise şöyle açıklıyor: "Çünkü konuştuğum Türkçe Osmanlı Türkçesiydi ama İran'da konuşulan Türkçe, bu Türkçeden pek çok kelimeyle ayrılıyor." (Della Valle 1843, volume 1: 656). Bu verilerden Osmanlı Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin aynı köke sahip olmasına rağmen bazı kelimelerde farklılıklar olduğu da anlaşılmaktadır.

Della Valle'nin bir dileği daha vardı. O, Safevi Devleti'nin Kazaklarla ittifakını sağlamaya çalışıyor ve bu ittifakla birlikte Türklere karşı savaşmak istiyordu. Bunu şöyle açıklıyordu:

"Kazaklarla yapılan anlaşma sadece Türklere karşı savaşmak için değil aynı zamanda ticari malları Türkiye'den geçmeden Avrupa'ya taşımak için de iyidir; bu yol Halep ve diğer bölgelerden geçen yollardan daha kısa, kullanışlı ve daha güvenlidir. Şöyle ki İran'ın ipek üreten eyaletlerinin çoğu Karadeniz'e yakın konumdadır. İpek buradan Halep'e ulaştırılır ya da Hürmüz'den okyanus yolu ile taşınabilir, buradan da İngilizler onu alabilir." (Della Valle 1843, volume 1: 699).

Gezgin, daha sonra bu konuya tekrar dönerek "Sadece Persler ve Kazaklarla değil Polonya kralının kendisiyle de bir ittifakı teşvik etmek için elimden geleni yapacağım. Bunun Hristiyanlığa ne kadar faydalı olacağını, Türklere ne kadar zarar vereceğini çok iyi biliyorum" (Della Valle 1843, volume 2: 49-50) diyor. İtalyan gezgin, ittifak hayalini gerçekleştirmeye çalışsa da bunda da başarılı olamadı.

Pietro della Valle, Kazvin'deyken Osmanlılar ve Safeviler arasındaki bir sonraki karşılaşmaya tanık olmuştur. O sırada yani Mayıs 1618'de Şah I. Abbas'ın huzuruna gelen

¹ Kızıl Elma - fethedilecek toprak anlamına geldiği gibi, dünya hakimiyeti, Türk Birliği idealini de ifade etmektedir. İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da fethetmek istediği topraklara Kızıl Elma adı veriliyordu.

İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Mektuplarında Safevi-Osmanlı İlişkileri Makale Adı

Osmanlı elçisi çok soğuk karşılanmıştı. Bunu İtalyan gezginin mektuplarındaki yazılardan görebiliyoruz. Gezgin şunları yazıyordu:

“Kral, mektupta ne yazdığını bildiği için daha fazla mektup görmek ve duymak istemediğini söyledi. Türklere ait olan Türklere aittir, ona ait olan da onundur... Son olarak Türkler barışı makul ve adil bir şekilde yapmak isterlerse bunu seve seve yapacağını da sözlerine ekledi. Ama hayır eğer savaşılırsa, kan dökerlerse ve masum insanların öldürülmesini isterlerse suç onların üzerine olacaktır. Kral ise savunmaya hazırdır.” (Della Valle 1843, volume 1: 716).

Sonraki günlerden birinde şah, bir ziyafet düzenlemiş ve burada bahçede yine Osmanlı elçisi ile görüşmüştür. “Muhtemelen yine barış meselelerinden bahsetmiştir. Ne de olsa kral barış yapmak istiyordu” diye gezgin yazıyordu (Della Valle 1843, volume 1: 720). Della Valle'ye göre ziyafete İspanyol büyükelçisinin yanı sıra yüzlerce ülkeden ve yüzlerce farklı dilde konuşan insan katılmıştı. Şah, gece yarısına kadar hem İspanyol hem de Türk büyükelçileriyle görüşme yapmıştır.

5 Temmuz 1618'de şahın sabah erkenden Kazvin'den ayrılıp Sultaniye'ye gittiğini yazan gezgin, şahı takip ederek Sultaniye şehrine kadar geldi. Buradan yazdığı mektubunda şahın Erdebil şehrine gitmeyi planladığını diyordu. “Çünkü düşmanın iki taraftan saldırdığına dair haberler geldi: Tebriz tarafından Türkler ve Gürcüstan tarafından Tatarlar ve diğer milletlerin birleşik güçleri ile birlikte Tehmurs Han (Kaheti Hakimi I. Tehmurs)” (Della Valle 1843, volume 1: 748). Bu haberi alan şah, her iki yolun ortasına - Erdebil'e yerleşmeyi planlıyordu.

Pietro della Valle, 30 Temmuz'da Garçığay Bey'in habercisinin Türk ordusunun yavaş ilerlediğine dair yeni bilgiler getirdiğini yazıyor. Haberci hükümdarın ordusunu hızla yürütmediğini ve onları yormak istemediği için acele etmediğini söyledi. Bu nedenle şah, Tebriz'e yürüyüşe başladı ve daha önce gönderilen müfreze daha fazla bilgi için durduruldu. O akşam şah, ya haberlere sevinerek ya da insanları neşelendirmek için konuklarını ve ordunun büyük adamlarını büyük bir ziyafet için topladı. “Ben ve Venedikli bir keşiş olan Peder John, ziyafete davet edilen tek konuklardık. Buna dikkat etmenizi rica ediyorum” diye yazan gezgin, şahın saygı duyduğu bir yabancı olduğunu vurgulamaktaydı (Della Valle 1843, volume 1: 749).

Diğer kaynaklara baktığımızda aslında Safevî şahının Osmanlı Devleti ile savaşa girmek istemediğini görüyoruz. Şah Abbas, Babür hükümdarı Cihangir'e bir mektup yazarak Osmanlılarla savaşa girmek istemediğini ancak bu savaşın bazı fitneciler tarafından yapıldığını yazıyordu: “Biz, Rum Padişahı (Osmanlı Padişahı) ile savaşmak istemiyoruz... Fakat bazı iki yüzlü insanlar sebebiyle iki ülke arasında fitne çıktı. Bunlardan biri Gürcüstan valisinin (Kaheti Hakimi Tehmurs Han'ı kastediyor) isyanıdır ki bizim haraçgüzârımız idi.” (Aydoğmuşoğlu 2013: 235-236; Necefli 2020: 242). Mektuptan da görüldüğü gibi Şah Abbas,

Osmanlı Devleti ile savaşın fitneciler tarafından yapıldığını yazıyordu. Mektubunda bu fitnecilerden birinin Tehmurs Han olduğunu belirtiyor. Ancak Avrupa ülkelerinden gönderilen elçiler arasında da fitneciler vardı ki kendilerini göz ardı etmemek gerekiyordu. Örneğin, İspan elçisi Antonio de Gouvea şöyle yazmaktaydı: “Bu iki devlet birbiriyle savaştığı sürece, Hristiyan âlemi barış ve huzur içinde olacaktır.” (Mahmudov 2006: 290-291).

Pietro della Valle, Safevi ordusu ve silahlarıyla ilgili olarak da bazı bilgiler vermiştir. Gezgin, kızılbaşların at sırtında savaştığını yazıyor: “Persler, piyadeleri kullanmazlar: istedikleri silahları kullanırlar ve eski yıllarda arkebüsleri önemli silahlar olarak görmezlerdi yalnız yaylar, kalkanlar ve mızraklarla silahlanırlardı. Şimdiyse eski silahların yanı sıra arkebüsleri de kullanıyorlar” (Della Valle 1843, volume 1: 763). Vincenzo Alessandri'nin yazılarında Pietro della Valle'nin bilgilerinin teyidini buluyoruz. O, kendilerinde kalkanların, kılıçların ve ateşli silahların (müsketlerin) olduğunu yazıyordu: “Silahları o kadar kolay kontrol ediyorlar ki bu, kendilerinin yay tutmalarına veya durum gerektiriyorsa eyerlerine bağladıkları kılıca tutunmalarına engel olmuyor. Ateşli silahı arkaya saklıyorlar ki bir silah diğerinin kullanılmasına engel olmasın.” (Efendiyev 2007: 326).

Pietro della Valle'nin Safevi Devleti'nde yaşarken tanık olduğu Safevi-Osmanlı savaşının ülke için büyük bir vaka olduğunu gezginin yazdığı satırlardan anlayabiliyoruz. Hem Şah I. Abbas hem de ülke halkı bu olaydan çok endişeliydi. Gezgin, Ağustos ayının ilk günü şahın ordusunun büyük bir bölümünü diğer askeri birliklerle birleşmek için Tebriz'e gönderdiğini yazıyor. Ekibin geri kalan küçük kısmını Erdebil'e gönderen şah, diğer kısmını kendi yanında Sultaniye'de tuttu. 3 Ağustos'ta ise Tehmurs Han'ın Sardar'dan henüz ayrılmadığı, birlikte hareket ettikleri haberi geldi. Pietro della Valle, ilerleyen günlerden birinde Erdebil'e doğru yola çıktığını ve orada şahı bekleyeceğini söylüyor. Erdebil'e varan gezgin burada halkın savaş haberleriyle panik içinde olduğunu yazıyor. Ama sadece halk değil şah da bu savaştan çok endişeliydi. Gezgin, şahın 21 Ağustos akşamı Erdebil'e geldiğini ancak kendisinin gelişi vesilesiyle şehrin düzenlediği ziyafete katılmadığını bildiriyor:

“Muhtemelen savaşın kaygısı nedeniyle neşelenemiyordu... Ertesi sabah Burun Kasım (Kasım Bey) Türk kampından geldi. Kendisi kralın barışı müzakere etmek için Konstantiniyye'ye gönderdiği elçiydi. Ama Sultan Ahmed onu kabul etmek istememiş hatta ben orada yaşadığım zamanlarda kendisini hapse attırmıştı. Orada 3 yıl kaldıktan ve Sultan Ahmed'in vefatından sonra yerine geçen Sultan Mustafa tarafından kabul edilmiş ve Halil Paşa'nın yanına gönderilmiştir” (Della Valle 1843, volume 1: 786).

Biz, Kasım Bey'in hangi nedenle Sultan Ahmed tarafından hapse atıldığını yukarıda belirtmiştik. Sultan Ahmed'in vefatından sonra yerine geçen Sultan Mustafa'nın Kasım Bey'i hapisten çıkararak Sadrazam Halil Paşa'nın yanına gönderdiği gezginin yazılarından anlaşılmaktadır. Sultan Mustafa'nın amacı savaşı durdurmak ve 1612 antlaşmasını yürürlükte tutmaktı. Ancak bundan sonraki olaylar yaşanacak olan savaşı engelleyemedi.

İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Mektuplarında Safevi-Osmanlı İlişkileri Makale Adı

Pietro della Valle'nin seyahatnamesini okuduğumuzda Kasım Bey ile birlikte Safevi Devleti'ne, şahın yanına Osmanlı elçisinin yeni barış teklifleriyle gönderildiğini görüyoruz. Gezgin,

“Bu kadar güçlü olan Türklerin İran kralı ile barış yapmaya çalışmaları beni şaşırtıyor; Bence bu kesinlikle iki seçenektan biri ile alakalı olabilir: eğer gerçekten barış istiyorlarsa muhtemelen iç durum yüzünden İran'la savaştan vazgeçmek zorunda kalmışlar. Bu ya kendi iç çekişmeleriyle ilgilidir ki Sultan Ahmed'in oğulları sağ iken Sultan Mustafa imparatorluk tahtına geçmiştir ya da başka bir savaş onlar için daha önemlidir. Bu ya Macaristan veya başka bir Hristiyan devleti ile yapılan bir savaş olabilir. Kısacası Türklerin aslında barış istemedikleri tahmin edilebilir ama istiyormuş gibi yapıyorlar: Barış görüşmeleri adı altında Perslerin gücünü ve yollarını öğrensinler diye her gün çok sayıda elçi gönderiyorlar... 25 Ocak'ta 300.000 kişilik Türk ordusunun taarruza hazırlanıyor haberi krala ulaştığında bu ikinci varsayım sadece benim tarafımdan değil herkes tarafından doğrulandı... Kral, duyduğu bu haberden çok endişelendi ve o gün öğle saatlerinde Şeyh Safi'nin türbesine gitti ve orada tek başına kaldı.” (Della Valle 1843, volume 1: 787).

Gezgin, Türklerin aslında barış istemediği kanaatindeydi ve muhtemelen bir nedenle bu adımı attıklarını yazıyordu. Ama kendisinin vardığı sonuç yanlıştı. Sultan Mustafa'nın barış teklifi siyasi bir manevra değildi. Yukarıda bahsettiğimiz gibi savaşı durdurmak ve 1612 antlaşmasını yürürlükte tutmak istiyordu. Ancak sarayda bir darbe ile iktidardan indirilen Sultan Mustafa'nın yerini yeniden savaş emri veren Şehzade Osman alıyor. O sırada Pietro della Valle, İstanbul'daki kraliyet sarayındaki darbeden haberdar değildi. Gezgin, Şah Abbas'ın 300.000 kişilik Türk ordusunun saldırmaya hazırlandığı haberine heyecanlandığını ve Şeyh Safi'nin türbesine giderek orada bütün gün Allah'a dua ettiğini ve yardım istediğini not düşmekteydi.

İtalyan gezgin, İstanbul'daki hükümet değişikliği ile ilgili haberi sonradan aldığını şöyle yazıyordu:

“Garçığay Bey'in adamları, Türk ordusunda böyle bir söylenti olduğu haberini getirdiler. Sultan Ahmed'in oğlu Sultan Osman, İstanbul'da attan düşerek ölen amcası Sultan Mustafa'nın yerine geçmiştir. Sonuncu 3 ay iktidarda kaldıktan sonra kendi ölümüyle ölmemiş, saraydaki anlaşmazlıklar ve çıkar çatışmaları sonucu tahttan indirilmiştir.” (Della Valle 1843, volume 1: 797).

Gezgin, bir sonraki mektubunda bu olaya açıklık getirerek Sultan Mustafa'nın öldürülmediğini, deli olduğu sebebiyle devrildiğini ve hapse atıldığını yazıyordu (Della Valle 1843, volume 1: 829).

Savaşla ilgili bilgilere gelince ise gezgin, birkaç gün sonra Garçığay Bey tarafından Şah Abbas'a bir mektup gönderildiğini yazıyor. Garçığay Bey, mektubunda nehrin yönünü değiştirerek Tebriz'i sular altında bıraktığını belirtiyor. Öyle ki atlar boğazına kadar batıyor

ve oradan geçemiyorlar. Garçığay Bey, Türklerin kampında hastalık ve açlığın yayıldığını bildiriyordu. Della Valle, şahın bu habere çok sevindiğini yazıyordu çünkü Şah, Erdebil halkının sabırsız olduğunu ve şehir halkının daha güvenli bir yere gitmek istediğini biliyordu. Bu nedenle şah, ülkenin tüccarları ve yabancılar dışında hiç kimsenin Erdebil'den ayrılmamasını emretti. Tüccarlar ve yabancılar, Türkiye'den geçmemek şartıyla şahın ülkesinde istedikleri yere gidebilirlerdi. Şah I. Abbas, Garçığay Bey'e Türk ordusunun istediği kadar ilerlemesine izin vermesini söyledi. Sonra onların geri dönüşlerini engellemek için arkalarında olmalarını emretti. Ve ordu ikiye bölünmeliydi: Biri Garçığay Bey'in yanında kalmalı diğeri ise İrevanlı Emirgulu Han'ın önderliğinde Türk ordusunu başka bir yoldan takip etmeliydi.

Şah I. Abbas, Osmanlı kuvvetleriyle açık savaşa girmek konusunda isteksizdi. Bu nedenle, Osmanlı ordusunu boşaltılmış bölgelerdeki zorlu yollarda kendi arkasınca yürüterek yoruyor diğer birliklerle ise onların geri dönüş yolunu kapatıyordu. Safevi Devleti'nde bir yandan savaş faaliyetleri çok ciddi bir şekilde yürütülürken diğer yandan da Osmanlı elçileri birbiri ardına barış teklifleriyle saraya geliyordu. Della Valle, 31 Ağustos'ta Türk büyükelçisinin Erdebil'e girdiğini ve akşam saatlerinde Şah Abbas'la görüşüğünü yazıyor. Şahın Türk büyükelçisi ile özel olarak görüşüğünü ve şahın en yakınlarının bile bu toplantıya katılmadığını belirten gezgin, bu sebepten onların ne konuştuğunu bilmiyordu yalnız şahın yüksek sesle söylediği bu söz dışında: "Bağdat'ı ve Halep'i Türklerin elinden aldıktan sonra ancak o zaman barış yapacaktır." (Della Valle 1843, volume 1: 790).

Büyükelçi'nin şah ile görüşmesini anlatan gezgin, elçinin adamlarının toplantıya katılmasına izin verilmediğini, kendilerinin dışarıda beklediklerini yazıyordu. Della Valle, ayrıca kurallara aykırı bir şekilde elçilere saygı gösterilmediğini de not düşmekteydi. İtalyan gezgin, sarayda elçilerin her zaman saygı ile ağırlandığını ve elçiler için ziyafetler verildiğini yazıyordu. Şimdi şah bu kuralların hiçbirine uymamıştı. Hatta şehir halkını ölümle tehdit ederek Türk büyükelçisi ve adamlarından kimseyle konuşmamalarını, onlara hiçbir şey, giyecek ve yiyecek satmamalarını emretmişti. Büyükelçiliğin bütün ihtiyaçları saray tarafından karşılanıyordu. Bunun nedenini gezgin şöyle açıklamıştır: "Türk büyükelçisine yönelik bu kabalık ya Burun Kasım'a karşı Konstantiniyye'de yapılan acımasız muameleye bir tepkiydi ya da istihbaratı engellemek içindi." (Della Valle 1843, volume 1: 791).

Pietro della Valle, sonraki günlerde büyükelçinin ziyaretinin amacını açıklıyor. Gezgin, Türklerin böyle bir şartta bulunduğunu yazıyor:

"Kral, Türklere her yıl ya 200 ya da 300 yük ipek vermek zorundaydı. Kral, Türklere aldığı toprakları yani Tebriz, Şamahı ile Şirvan'ı, hatta Demir Kapı'yı, Nahçıvan'ı ve Gürcülerden aldığı toprakları geri vermeliydi. Ayrıca Türkler, kralın bir oğlunu rehin olarak istiyorlardı. Kral, toprak iade etmekle ilgili hiçbir şey duymak istemedi ve rehin konusunu bir hakaret olarak gördü." (Della Valle 1843, volume 1: 791-792).

İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Mektuplarında Safevi-Osmanlı İlişkileri Makale Adı

Halil Paşa'nın ileri sürdüğü talepler şunlardan oluşuyordu: 1) Şah Abbas, her yıl 300 yük ipeği haraç olarak Osmanlı sultanına gönderecek, 2) Batı Azerbaycan, İrevan, Şeki, Şirvan, Gürcistan ve Karabağ'ı Osmanlı Devleti'ne verecek, 3) Şah, oğullarından birini rehin olarak Osmanlı sarayına gönderecek, 4) Halil Paşa, bu sefer nedeniyle çok güçlükler yaşadığından şah ona kıymetli hediyeler verecek (Aydoğmuşoğlu 2013: 146).

Gezginin daha sonraki notlarından şahın son kararını vermek üzere elçiyle tekrar görüştüğünü görüyoruz. Büyükelçi, yukarıda belirtilen talepleri tekrar söylemiş ve sonunda şahın asla toprak vermeyeceğini anladığını, bu yüzden en azından oğullarından birini rehin olarak vermesi gerektiğini söylemişti. Bu, barışın yapılması için koşullar yaratacaktı. Şah Abbas, Büyükelçi'nin söylediklerine cevap olarak kılıcını çekip şöyle demişti: “Benim oğlum budur, Türklere verecek başka bir şeyim yok. Gücünüz yetiyorsa bunu benden alın.” Büyükelçi, bu savaşta çok sayıda insanın ölebileceğini ve Müslümanlar arasında dökülecek kanın şahın sorumluluğunda olacağını söylemiştir. Şah Abbas, “Suç bende değil, Türklere aittir. Ben kimseyi rahatsız etmeden evimde oturuyorum ve beni rahatsız edenlere karşı da kendimi savunmak zorundayım” diye cevap vermiştir. İtalyan gezgin, şahın elçiyle konuştuğu zaman çok kızdığını ve Erdebil'i yakacağını söylediğini yazıyordu. Şah: “o zaman Türklere savaşmak istemediğini anlayacaklar. Ve o, Türklerin ilerlemesine izin verecektir, kendisi ise geri çekilecektir ve şehirleri yakıp yıkacaktır, onlar daha da içeri girince hiçbirinin Türkiye'ye dönmelerine izin vermeyecektir” demiştir (Della Valle 1843, volume 1: 794-795). Gezgin, bu sözlerden sonra şahın çileden çıktığını, kelenteleri (Safevi döneminde şehir valisi) yanına çağırarak tüm şehir nüfusunun şehri terketmesini ve halkın mallarıyla birlikte ülkedeki diğer güvenli yerlere taşınmalarını emrettiğini yazıyor. Ancak bir süre sonra kelenteleri yeniden yanına çağırarak yalnız Türk Büyükelçiliğinin yanında yaşayanların şehri terk etmelerini emretmiştir. Diğerleri ise kalmalı, şehri terk edenler gizlice geri dönmeliydiler.

İtalyan gezgin, Garçığay Bey'in adamlarının o gece şahın yanına geldiğini ve Türk ordusunun Tebriz'e vardığını yazıyor. Osmanlı ordusu, Tebriz şehrine savaşmadan girmişti. Gezgin, “mihmandar bana barış için umut olmadığını söyledi” diye yazıyordu (Della Valle 1843, volume 1: 796).

Pietro della Valle, 4 Eylül'de şahın yeniden Erdebil halkının tahliyesini emrettiğini yazıyor:

“Bu sefer emir gerçektir. Şehirde bir kalabalık oluşmuştu; kadınların, çocukların, erkeklerin gürültüsü ve küfürleri. Özellikle kadınlar kralı inatçı olduğu ve barış yapmak istemediği için lanetliyorlardı. Biri evinden ayrıldığına üzülmüyor diğeri yanına alamadığı eşyalarına. Ertesi sabah Garçığay Bey'in ekibinden Bahadır Han Erdebil'e geldi... Gelir gelmez kralın yanına gitti... Kral ona Erdebil'den ayrılanları koruması ve onları gittikleri yerlerde iyice ağırlaması gibi görevler verdi. Bundan sonra savaşabilecek durumda olan adamların Erdebil'de onunla kalmalarını emretti” (Della Valle 1843, volume 1: 798).

Bunun üzerine Erdebil şehrinin boşaltılması emredildi.

10 Eylül 1618 olaylarından bahseden gezgin, Türk ordusundan kaçarak şaha gelen bir Tatar'ı anlatmaktadır. Tatar'ın söylediğine göre 40.000, belki de daha fazla seçilmiş asker Türk müfrezesini terk etmiş ve bir yerlere gönderilmişlerdi. Şah, kendisinin de bulunduğu Erdebil şehrine ani bir saldırı planladıklarını düşündü. Ama bu doğru değildi çünkü Tehmurs Han o sırada hastaydı ve Sardar onunla ilgili herhangi bir risk yapmak istemiyordu. Bu sebepten seçilmiş 40.000 askere katılmamış ve Tebriz'de kalmıştı. Erdebil kentiyse kargaşa içindeydi. Çünkü Tehmurs Han defalarca kızılbaşları Erdebil'i yakmakla tehdit etmişti. Pietro della Valle, "ertesi gün Erdebil'den ayrılmamız ve düşman sevinmesin diye kendimizin şehri (Erdebil'i) ateşe vermemiz gerekiyor" diye yazıyordu (Della Valle 1843, volume 1: 802).

Ancak 11 Eylül'de Garçığay Bey'den şaha içinde zafer haberi bulunan bir mektubun gelmesi olayların seyrini değiştiriyor. Garçığay Bey, mektupta Türklerin Tebriz'e gelmesinden sonra şahın emrini yerine getirdiğini ve ordusuyla birlikte Gazvin yolu istikametinde geri çekildiğini açıklıyordu. Türklerse Erdebil'e gitmemeye, Tebriz'de kalıp savaşmaya karar vermişlerdi. Garçığay Bey'in şahın emri doğrultusunda onlarla savaşmayacağını bildikleri için beklenmedik bir şekilde kendisinin üzerine saldırmayı düşünmüşlerdi. Bu nedenle Türkler ve Tatarlar arasından 40.000 ila 50.000 asker seçilmişti. Bunlar, bir gün önce şahın yanına gelen Tatar'ın haber verdiği askerlerdi. Şah Abbas, onların Erdebil'e doğru geldiklerini düşünerek şehri boşaltmıştı. Gezgin, bu haberin Ali Bey tarafından verildiğini yazıyor. Ali Bey aslen İranlıydı, çocukken Türkiye'ye köle olarak götürülmüş ve tüm hayatı boyunca orada yaşamıştı. Bu hileyi öğrenir öğrenmez memleketine olan sevgisinden, geceleyin atna binerek Persleri tehlikeye karşı uyarmak için Garçığay Bey'in yanına dörtlüye koşmuştu...

Böylece sabah 40-50 bin kişilik asker ekibi Garçığay Bey'in ekibine doğru yaklaşmıştı. Garçığay Bey, mektubunda önce geri çekilmeyi düşündüğünü ancak daha sonra savaşmak zorunda kaldığını yazıyordu. Kendisi mektupta şahın savaşmama emrine neden uymadığını açıklıyordu... ve şahın onunla istediği gibi davranabileceğini, yani onu affedebileceğini veya idam edebileceğini yazıyordu. Şah, zafer haberinin sevinciyle, ona doğru olanı yaptığını söyledi, haberi şehre ilettiler ve tahliyeyi de durdurdu. Bütün şehir sevinç içindeydi...

Pietro della Valle, şahın 16 Eylül Pazar günü İrevan'dan Amirgulu Han'ı danışmak için kendi yanına çağırdığını yazıyor. Pazartesi günü şah Erdebil'e geldi, aynı Türk büyükelçisi de barışı konuşmak için oraya geldi... Türk büyükelçisi, barış şartlarını şaha ilettiler ve şahın şartları dahilinde barış yapmaya hazır olduklarını söyledi yani arazi ve herhangi bir rehin istemeden. Türkler, sadece hediye veya haraç olarak ipek istiyorlardı ve bunun karşılığında da başka hediyeler vereceklerdi. Bununla da geldikleri gibi geri dönecekler... Şah I. Abbas, geldikleri gibi dönerlerse onlarla barış imzalamaya hazır olduğunu söyledi.

Nihayet 30 Eylül Pazar akşamı büyükelçiler şahın izniyle anlaşma yaptılar. Eğer Türkler geldikleri gibi ülkelerine geri dönerlerse ve Perslerin topraklarına dokunmazlarsa şah

İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Mektuplarında Safevi-Osmanlı İlişkileri Makale Adı onları selâmetle bırakacaktır. Ve şah, İsfahan'dan Büyük Türk ile İstanbul'da barış yapmak için büyükelçisini ipek ve diğer hediyelerle gönderecektir.

Kasım Bey'in de aralarında bulunduğu elçiler, Türkiye'ye gönderildikten sonra şah, Kazvin'e gitmiş ve büyük bir savaştan kurtulduğu için 14 Kasım 1618'de bir ziyafet düzenlemiştir. Ziyafetin çok özenli ve görkemli olduğunu kaydeden gezgin, özellikle Hindistan Büyükelçisi Khan-ı Alam'ın hediyelerine hayran kaldığını belirtiyordu.

Gezgin, 4 Nisan'da Burun Kasım'ın başka bir Türk büyükelçisi ile barış sürecini tamamlamak için geri döndüğünü bildiriyor:

“Bazıları barışın çoktan sonuçlandığını ve kralın 100 yük ipek vermeyi kabul ettiğini söylüyor. Kimisi de bunun yalan olduğunu, kralın Türkleri aldatacağını diyor. Bense diyorum ki kimse kralın ne yapacağını bilemez ve kimse dış görünüşe inanmamalıdır. Sonucu görmek için beklememiz gerekiyor. Barış ya da savaş hakkında söyleyebileceğim tek şey budur.” (Della Valle 1843, volume 1: 860)

Bu sözleri yazan gezginin aslında Osmanlı ve Safevi Devleti arasında barışın sağlanmasından memnun olmadığı görülüyor. İtalyan gezgin, 1619'da yazdığı mektubunda Firenklerin (Hristiyanların) Türklere hem sudan hem de karadan saldırma hazırlıkları hakkında bilgisi olduğunu söylüyor: “Bu haberin doğru olması için Tanrı'ya dua ediyorum çünkü İtalya'daki ve ayrıca Konstantiniyye'deki güvenilir kaynaklardan buna işaret eden mektuplar aldım.” (Della Valle 1843, volume 2: 41). Bu ifadeler, gezginin Türk düşmanlığının ne kadar büyük olduğunun bir göstergesidir.

Marand'da 1618'de imzalanan barış antlaşması, aslında Nasuh Paşa'nın antlaşmasına dayanılarak yapılmıştı. Ancak bu anlaşmaya göre Safevi Devleti Osmanlı Devleti'ne 200 değil 100 yük ipek vermek zorundaydı. Osmanlı hükümeti antlaşmayı 1619'da onaylamıştı.

Sonuç

Sonuç olarak belirtmek gerekiyor ki Pietro della Valle'nin yazılarını okuduğumuzda Hristiyan dünyasının Müslümanlara, özellikle Türklere karşı gerçek tavrını yani kin ve nefretini görüyoruz. Avrupalılar hem Osmanlı Devleti'ne hem de Safevi Devleti'ne kendilerini dost gibi gösterecekler de Pietro della Valle'nin bizzat kendisinin de dediği gibi bu bir “dış görünüşü” ve “kimse dış görünüşe inanmamalıdır”. Hristiyan Avrupa devletlerinin aslında kurnaz ve sinsi planları vardı - amaçları iki güçlü Türk devleti'ni birbirine düşürmek, aralarında savaş çıkarmaktı ve ikisinin de siyasi gücünü zayıflatmaktı ve nihayetinde yok etmektir. Ne yazık ki Avrupa devletlerinin bu kurnaz planları sonucunda, yaklaşık 150 yıllık bir süreçte Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlı Türk imparatorlukları arasında kardeş katliamı gerçekleşmiş ve ilk defa tüm Türk dünyasının birleşmesi imkanı yok olmuştu.

Tarihi geçmişe bakmaktaki amacımız ise gelecekte bu tür tuzaklara düşmemek, her zaman savaştan değil barıştan yana olmak, birlik olup el ele vererek ülkelerimizin

vatandaşlarının barış, sevgi ve huzur içinde yaşamasını sağlamaktır. Azerbaycan ve Türkiye Devleti'nin bu birliği, kardeşliği ve dostluğu her iki devletin güçlenmesi ve gelişmesi yönünde yeni yollar açacaktır.

Kaynakça

- Abbasov, İdris, Bayramova, Günel. 2020. Pietro Della Valle. Türk Dilinin Grammatikası. Tercüme, Tedgig və Şerh. Bakı: Zerdabi Neşr MMC.
- Ağar, Enes. 2017. "Öküz Mehmed Paşa'nın Kafkasya Seferi". VAKANÜVİS - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Kafkasya Özel Sayısı Vol. 2: 1-13.
- Anhegger, Robert, İnalçık Halil. 1956. Kanunname-i sultan-i ber müceb-i örf-i Osmani. II Mehmet ve II Bayazid Devirlerine Ait Yasakname Ve Kanunnameler. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat. 2013. I. Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Della Valle, Pietro. 1843. Viaggi Di Pietro Della Valle, Il pellegrino: Descritti Da Lui Medesimo In Lettere Familiari All'erudito Suo Amico Mario Schipano, Divisi In Tre Parti Cioè: La Turchia, La Persia, e l'India, Colla Vita Dell'autore. Volume 1. Brighton: G. Gancia.
- Della Valle, Pietro. 1843. Viaggi Di Pietro Della Valle, Il pellegrino: Descritti Da Lui Medesimo In Lettere Familiari All'erudito Suo Amico Mario Schipano, Divisi In Tre Parti Cioè: La Turchia, La Persia, e l'India, Colla Vita Dell'autore. Volume 2. Brington: G. Gancia.
- Efendiyev, Oğtay. 2007. Azerbaycan Safeviler Devleti. Bakı: "Şerg-Qerb".
- Feridun bey. 1858. Münşeatüs-Selatin, cilt 1. İstanbul: Darü't-Tıbbatı'l-Amire.
- Hasanaliev, Zeynal. 2005. Safevi Dövləti XVII Esrdə (Avropa Seyyahlarının Malumatı Esasında). Bakı: "Elm ve təhsil".
- Hüseyinli, Ziver. 2014. "Safeviler ve Şah İsmail", Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü. Ed. Ahmet Taşgın - Ali Yaman - Namig Musalı. İstanbul: Önsöz Yayıncılık. 269-282.
- Karpov, Sergey. 2000. İstoriya Srednih Vekov. t.2. Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo universiteta.
- Kılıç, Remzi. 2003. "Osmanlılar ile Safeviler Arasında Nasuh Paşa (1612) ve Serav (1618) Antlaşmaları". Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim ve Bilim Dergisi S.2: 124-134.
- Küpel, Özer. 2009. "Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)". Yayınlanmamış doktora tezi, İzmir.
- Mahmudov, Yagub. 2006. Azerbaycan Diplomatiyası. Bakı: "Tahsil" neşriyatı.
- Necefli, Tofiq. 2020. Azerbaycan Safevi Dövlətinin Harici Siyaseti (Türkiye tarihşünaslığında). Bakı: "Turhan NPB".
- Oleariy, Adam. 1870. Podrobnoe Opisanie Puteşestviya Golştinskogo Posolstva V Persiyu V 1633, 1636 i 1639 gg., Sostavlennoe Sekretarem Posolstva Adamom Oleariem. Perevod s nemeçkogo yazıkca P. Barsov. Moskva: İzd. İmperatorskogo Obşestva istorii i drevnostey Rossii pri Moskovskom Universitete.
- Özkan, Nevin. 2006. "Pietro Della Valle, Osmanlı Topraklarında Bir İtalyan Gezgin (Roma 1586 – 1652). Pietro Della Valle – Onyedinci Yüzyıla Ait Bir Not Defterinin İncelenmesi". Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46, 1: 1-16.
- Polievktov, Mihail. 1935. Evropeyskie Puteşestvenniki XIII-XVIII vv. Po Kavkazu. Tiflis: İzdatelstvo AN SSSR.
- Sakaoğlu, Necdet. 2015. Bu Mülkün Sultanları. İstanbul: Melisa Matbaacılık.
- Süleymanov, Nizami. 2018. Azerbaycan Safeviler Devleti (1501-1736-cı iller). Bakı: "İqtisad Universiteti".

İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Mektuplarında Safevi-Osmanlı İlişkileri Makale Adı

Tavernye, Jan Batist. 1957. Sefername-ye Tavernye. Ebu Turab Nurinin fars diline tercümesi. İsfahan: Çaphana-ye fervin.

Uilloubi, Hyu ve diğerleri. 2018. Anqliyskie Puteşestvenniki V Moskovskom Qosudartsve V XVI Veke. Pervod Yuriy Gotye, Moskva: Yurayt.

